

Széchenyi Ágnes

Temetetlen három hét Szép Ernő: Emberszag

Szép Ernő testvérei közül Mártont a folyópartról lőtték a Dunába, József munkaszolgálatosként vészelt el, Vilma csak egyszerűen eltűnt. Neki csak a lába fagyott el, valahol Erdőkertes és Veresegyháza között. És írt egy nem avuló remekművet, rögtön az események után. Olyat, amely elvileg még a legújabb emlékezetpolitikai vitákba is képes volna erőteljesen beleszólni. Már ha lennének ilyen viták, és ha az irodalom közügy volna.

A különös című *Emberszag* kiadását a Keresztes Könyvkiadó vállalta. A kiadó történetéről keveset tudunk, a VII. kerületi Erzsébet körút 13-ban működött, a mai internetes antikváriumok korában könyveit könnyebb feltérképezni. Meglehetősen sok könyvvel jelentkeztek 1943-ban, például az utóbb híres francia satirikus, Pierre Daninos *Dünkirchen árnyékában* című regényét adták ki, aztán Mihelics Vid fordításában és szerkesztésében a háborús Beveridge-terv, a háorú utánra tervező angol szociálpolitika alapelveinek ismertetését, Szabó Dezsőt, aztán Hunyady Sándortól az *Egy sötét királyi család* című egzotikus regényét, Gedényi Mihálytól (előbb a berlini olimpián résztvevő magyar csapat vezetője, utóbb Krúdy bibliográfusa) a *Pesti éneket*, továbbá Oravec Paula első regényét is. 1945-ben az *Anyegint*, Mészöly Gedeon fordításában, és Parragi György, a Magyar Nemzet újságírójának mauthauseni fogságáról szóló visszatekintését. Ugyanekkor megjelentettek Kun Andor összeállításában és Parragi György bevezetőjével egy *Berlinből jelentik...* című sajtóantológiáját. A bevezetőből idézzük: „Kun Andor könyve valóságos herbárium az azoknak a mérges növényeknek, amelyeket a berlini propagandahivatal központi elosztó helyéről kapott magvak és utasítások szerint termeltek annak az álmagyar sajtónak hasábjain, amelyet Göbbelsék árendába vettek ki.” A kiadó irányultsága egyre határozottabban látszik, az üldözöttek oldalán álltak, a hiszékenységgel, a műveletlenséggel leleplezői voltak, a hamis, fertőzött légkörre figyelmeztettek még az események múltán is. Mindenesetre nem volna érdektelen felderíteni azt sem, hogyan tudtak ilyen gazdag kínálatot nyújtani 1943-an, az egyre szigorodó rendeletek árnyékában. A leginkább emlékezetes munkájuk minden bizonnyal Szép Ernőtől az *Emberszag* című naplószerű történetfolyam. Afféle különös, szigorúan tárgyyszerű és kommentált, értelmezett *útinapló*, ami végigvezet a Margitszigettől a Pozsonyi úton át egészen Veresegyházig és Erdőkertesig. A cím – *Emberszag* – megfejtése is érdekes, tudtommal még nem foglalkoztak ezzel az irodalomtörténészek. Több jelentésrétege is van. Első és közvetlen jelentése, hogy a tömegben eltűnik az egyén szükséges és elvárt személyi szférája, illetlen közelségbe, összezártságba kerülnek az egymást nem ismerő emberek, és a nemcsak szabadságuktól, de higiéniájuktól megfosztott embereknek még testszaga is megérzik. Ennél szimbolikusabb az a értelmezés, ha az emberismerettel hozzuk kapcsolatba. Ahogyan apró jelekből, gesztusokból bontakozik ki az emberi egyéniség. Tulajdonképpen csak rövid ideig vannak együtt, s ismerjük a – kutyák viselkedésére vonatkozó – „megszagolják egymást” kifejezést. Ez is valami emberlét alatti állapotra utal, nagy finomsággal, áttétellel.

Kálmán C. György teszi fel a kérdést, „miért olyan késői és ritkás a szépirodalmi (legalábbis szépprózai) reflexió a zsidóüldözésekre, a haláltáborokra (mindarra tehát, amit összefoglalólag holokausztnak szokás nevezni)”.¹ Válaszában az elmesélhetőség küzdelmét taglalja, meggyőzően. De adós marad az átélők lélektanának vizsgálatával. Virág Teréz pszichológus hivatástörténetére gondolva, talán közelebb jutunk a válaszhoz. Édesanyja visszajött a táborból, és többször akart mesélni felnőttkorában. Lánya leintette, ne beszéljenek róla, örüljenek, hogy elmúlt. A sírjánál állva jött rá, hogy mindvégig beléfojtotta a szót, hogy maga sem tudja, mi történt édesanyjával. Az első KÚT-rendezvényt, a túlélők Közös Út Találkozóját csak 1990-ben rendezte meg a túlélés traumájával

¹ Kálmán C. György: A túlélés poétikai problémái. Szegedy Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története*, III. k. Budapest, Gondolat, 2007. 417.

foglalkozó szakember.² Születtek közvetlen gyorsaságban művek (Kassák Lajos: *Kis könyv haldoklásunk emlékére*³; Nagy Lajos: *Pincenapló*⁴; Déry Tibor: *Alvilági játékok*⁵; Zsolt Béla: *Kilenc koffer*⁶; Márai Sándor *Szabadulás*⁷; Lakatos István: *A Pokol tornácán*⁸; Sötér István novellái és kisregénye⁹; Pilinszky János: *Csak azt feledném*¹⁰), ide sorolhatjuk még a naplókat is (Fenyő Miksa¹¹, Kornfeld Móric¹², Parragi György¹³). Önálló műcsoport ez, vizsgálatra érdemes.¹⁴

Ha a felsoroltakat végignézzük, közvetlenül vagy közvetetten érintett, de semmiképpen nem a legnagyobb szenvedést átélő szerzőkkel találkozunk. Már erre a műcsoportra is mondhatnánk tágabban, hogy *háborús* irodalom, a tragédia a *nemzet* tragédiája, bár egyetértőleg idézhetjük Bibó István tételét, amit hosszú és terjedelmes (ön)vizsgálat részeként fogalmazott meg, de akkor kristálytisztán. Bibó volt talán az egyetlen, aki képes volt a zsidóság tragédiájának *egyediségét* a középpontba állítani: „... le kell szögeznünk, hogy sem hadifogság, sem internálás, sem rendőri hatalmaskodás – melyek különben egymástól is igen különböző dolgok – nem mérhetők össze, még ha emberi életek estek is áldozatául, azzal, ami a zsidókkal történt. Nem mondom ezt azoknak az anyáknak, feleségeknek, gyermekeknek és hozzátartozóknak, akiknek belepusztult vagy belerokkant valakijük mindezekbe, mert nincs jogom rangsort csinálni az ő gyászuk és veszteségük s a zsidó anyáké, feleségé, gyermekeé között; bár tudjuk, hogy a gyász és veszteség ténye mellett annak körülményei sem egészen lényegtelenek, s ezek nem vitásan a zsidók esetében voltak borzalmasabbak. De szólok azokhoz, akik azt hiszik, hogy jogukban és módjukban van e kérdésben, akár mint szemlélőknek, akár mint ártatlanul fogságot vagy inzultust szenvedetteknek történelmi mérleget csinálni, s a számadás két tételét egymással kiegyenlíteni. Azok a fogságok, nélkülözések és inzultusok, melyekre ezt alapozzák, az emberi szenvedések abba a csoportjába tartoznak, melyek háborúban, emberek tömeges fogságban tartásánál és tömeges politikai felelősségre vonásánál a világtörténelem kezdete óta mindig előállnak a történelmi helyzetek keménysége s az emberek lelkiismeretlensége, kegyetlensége, hatalmaskodása és visszaélései folytán. Minden okunk megvan arra, hogy továbbra is harcoljunk ezek ellen, de a mértéket azért ne veszítsük el: ezek bármelyikét a zsidók tömeges legyilkolásával komolyan egy napon említeni nem lehet más, mint frivolság vagy rosszhiszemőség. Nemcsak a kereszténység és a civilizáció évszázadaiban, de az emberi kegyetlenség történetének évezredeiben is folyton érvényesült egy határ, melyet elvben alig, s a gyakorlatban sem

² Virág Teréz: A holocaust szindróma megjelenése a pszichoterápiás gyakorlatban. *Thalassa*, (5) 1994. 1-2. 129–138.

³ Kassák Lajos: *Kis könyv haldoklásunk emlékére*. Budapest, Új Idők, 1945.

⁴ Nagy Lajos: *Pincenapló*. Budapest, Hungária, 1945.

⁵ Déry Tibor: *Alvilági játékok*. Budapest, Szikra, 1946. A Szikrát 1944 novemberében alapította a kommunista párt nevében Vas Zoltán és Révai József. A fővárosba költözvén lefoglalták a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.-t és a Stádium Rt.-t, s annak ingatlan és ingó maradékának bázisán létrehozták a pártkiadót. 1956-ig működött.

⁶ Zsolt Béla: *Kilenc koffer*. A *Haladásban* jelent meg folytatásokban 1946-ban, kötetben először: Budapest, Magvető, 1980.

⁷ Márai *Szabadulása* 1945-ben készült, de kéziratban maradt, a hagyatékkal került haza, első megjelenése: Budapest, Helikon, 2000.

⁸ Lakatos István: *A Pokol tornácán*. *Válasz*, 1947/11. 392–399. 1948-ban Baumgarten-díjjal jutalmazták a modern eposzárt.

⁹ Sötér István: Szőlőművesek. *Válasz*, 1947/2. 133–143; Sötér István: Hídszakadás. *Válasz*, 1948/8. 575–629;

¹⁰ Pilinszky János verse utóbb *A francia fogoly* címet kapta, első megjelenése az eredeti címmel: *Válasz*, 1947/9. 233.

¹¹ Fenyő Miksa: Az elsodort ország. Naplójegyzetek 1944–45-ből. Első kiadás: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1946. Új, magyarázó jegyzetekkel és névmutatóval ellátott kiadása: Budapest, Park Könyvkiadó, 2014. A napló címzettje az író-mecénás kisleány, utóbb Fenyő D. Mario néven publikáló történész.

¹² Kornfeld Móric: Tíz hét története 1944-ben [1944/45]. In: Kornfeld Móric: *Triantonról Trianonig*. *Tanulmányok, dokumentumok*. Szerk.: Széchenyi Ágnes. Budapest, Corvina, 2006². 148–181.

¹³ Parragi György: Mauthausen. [Budapest], Keresztes, 1945, 1946².

¹⁴ Magam két konferencián érintettem a műcsoportot. Illyés Gyulával kapcsolatban írott tanulmányomat ld.: Gyarmati György–Pihurik Judit (szerk.): *Hadszíntéren, háttérországban 1939 – 1945*. 61–76.; A háborús trauma rövid és hosszú távú emlékezete a magyar irodalomban (1938–1948). Horváth Sándor–Bódy Zsombor (szerk.): xxxxxxxxxxxxxxxx (pár napon belül megjelenik).

oly gyakran hágtak át, mely bizonyos kíméletet biztosított az öregek, asszonyok és gyermekek életének; a zsidókat ért tömeggyilkosságoknak ellenben a fajelméletnek s az irányítók szándékának megfelelően az öregek, asszonyok és gyermekek éppen úgy tömeges áldozatai voltak, mint a férfiak. S a kiválasztásnak s a halálig gyötetésnek olyanok voltak a módszerei, hogy azok között, akik mégis túléltek őket, tízezzrel vannak a szó klinikai értelmében elmebetegek. Közöttünk járnak és élnek emberek, akik látták vagy tudták az édesanyjukat vagy feleségüket kopaszon és meztelenül mustrálgattatni, bántalmazni és halálba küldeni, közöttünk járnak szülők, akik látták vagy tudták gyermekeiket máglyára dobni s újszülötteiket a vagon falához veretni, vagy akik a megőrülés határán emésztik magukat azzal az önkínzó és végsőleg alaptalan váddal, hogy miért engedték vagy küldték szeretteiket valamilyen, végül halálba vezető útra. Közöttük szinte derült és felszabadult embereknek tűnnek fel azok, akiknek hozzátartozói bombától vagy váratlan betegségben pusztultak el, s még azoknak is egy fokkal jobb, akiknek hozzátartozói emberi gonoszság és kegyetlenség miatt, de mégis a halálnak valamilyen ismert és megszokott formájában veszték oda: mert ezeknek az embereknek az emberek régi és meghitt barátjával, az absztrakt, személytelen Halállal van dolguk, nem pedig a tébolynak, a szadizmusnak és az emberek által mesterségesen csinált sűrített Borzalomnak azon képeivel, amelyekről alig lehet szabadulni. Aki jó vagy kevésbé jó okkal elhárítja magától azt a gondolatot, hogy ennek a felelősségében részes, még mindig elborzadhat, ha saját anyját, saját feleségét, saját gyermekeit gondolja el ugyanebben a helyzetben, s akkor talán elmegy a kedve attól, hogy mindezeket akárhány esztendő s hadifogsággal, akármilyen koplalásos internálással s akármiféle rendőri inzultussal egy napon merje említeni.”¹⁵

A zsidóság szenvedésének megértése Bibó oldaláról. A befogadó gesztusa. De van egy másik vetülete is a képletnek, a zsidó magyar irodalom önképe, identitása. Magáról a kategóriáról, annak megnevezéséről is megszámlálhatatlan vita volt és van.¹⁶ Az autonóm személyiségválasztás minősített példája Szép Ernőnek a *Lila akác: egy fővárosi fiatalember regényében* tett vallomása. A narrátor, egyes szám első személyben így beszél, amikor 1918-ban (!)¹⁷ kinéz a Korona Kávéház ablakán a „szép úri hullámszóra”, és észreveszi, hogy ő onnan ki van tiltva: „Én zsidó vagyok? Hogyhogy zsidó vagyok? Mi az? Sárga vagyok én, vagy zöld, vagy kék vagy milyen? Éppen olyan testszín vagyok, mint a magyarok. Kinek az ideája volt, hogy én zsidó legyek? Nekem bizony eszem ágában se volt, hogy zsidó leszek majd, ha megszülettem. Itt várt a világon ez a buta meglepetés, amikor kiszálltam. Nekem itt zsidónak kell lenni. Miért? [...] Egész életemben zsidó legyek! Tessék talán felosztani ezt, mint a katonaságot vagy mint egy közmunkát, mindenki szolgáljon, mondjuk, egy évet, mint zsidó, ha már okvetlenül kell valaki zsidó is legyen, azonkívül, hogy ember.”¹⁸ A kiközösítés első valóságos és érzet-beli pillanatainak egyike. Volt rögtön, egy év múlva egy másik is, a *Patika* bemutatójának alkalmával. Lényegében emiatt hagyta el az országot, s lett egy időre emigráns. Krúdynak írta ekkor: „Azt sem értem, miért kell nekem szegénynek és zsidónak lennem, amikor egyiket se kértem, csak danolni akartam, amíg élek”.¹⁹ Ezek az idézetek a besorolásról szólnak, az identitás kéretlenségéről, végső soron arról, amit Kertész Imre „sorstalanság” metaforája is kifejez.

Szép Ernő harminchárom évig lakott szállodában a tágas Margitszigeten, ahonnan a megkülönböztető jel felvarratása után beköltöztették egy Pozsonyi úti csillagos házba, majd hajtják tovább onnan vidékre. A hatvanéves, eddig szabadon élő író gyermeki értetlenséggel, az eseményekkel szinte egyidejűleg kérdezi, hogyan történhetett meg, ami megtörténik. Különös státusát többek között a részletekig menően pontos krónikás pozíciója adja a szövegnek. A szöveg struktúráját erőteljesen megszabja az út, a mozgás. Az említett, együtt vizsgálható műcsoportból több művet fog egységbe a színtér, a *pince*. A pince a föld alá kényszerítésről, az alvilági létről szól, a záródó létről és a szűkülő tudatról, ebben is érzékelhető valami az állattá való lefokozásból. Márai „föld alatti hangyaboly

¹⁵ Bibó István: A zsidókérdésről Magyarországon 1944 után [1948]. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1945–1949*. Válogatta és az utószót írta Huszár Tibor. Budapest, Magvető, 1986. 655–656.

¹⁶ Ld. pl. a Török Petra szerkesztette kötetet: *A határ és a határolt. Töprengések s magyar-zsidó irodalom létformáiról* c. kötetet. Yahlom, Budapest, 1997.

¹⁷ Az 1918-as forradalom elején tömeges, földrajzilag nem lokalizált zsidóüldözések kezdődtek. Ezt pl. az *Egyenlőség* tárta fel „Ha vádolnak: védekezz!” című sorozatában, 1936-ban, érveket adva olvasóinak, ha azzal a váddal találkozok, hogy a Károlyi forradalom „a zsidóság uralmát erősítette meg”. Idézi: Komoróczy Géza:

¹⁸ Szép Ernő: *Lila akác*. Budapest, Athenaeum, 1919. 57–59.

¹⁹ Purcsi Barna Gyula: *Szép Ernő*. Budapest, Akadémiai, 1984. 113.

élőlényei”-ről beszél. A pincenaplók műfajcsoportban azonban csak egy-egy zsidó család vagy egyén szerepel, rejtőzés, színlelés áll a középpontban, hiszen a megmutatkozás felszíni tere a gettó.²⁰ Az *Emberszag* közössége valamilyen értelemben gettó (mint volt már a munkaszolgálat is), csak éppen ezt a gettót *hajtják, űzik*.²¹ Mondhatnánk azt is, ők csordának tekintik őket, állatoknak.

Szép Ernő egykorúan rögzíti a történeteket, semmiféle utólagos „átlényegítő” tendencia nem jellemzi. A műben csak annak legvége (!) felé jelennek meg a németek (tulajdonképpen csak az autóikat viszik javítani a munkaszolgálatos sáncások melletti telepre), s akkor is kettős arcot mutatnak. Van, aki kiabál a zsidókkal és durván, erőszakosan, trágár megszólítással. De van, aki vörösbort, dzsemet és cigarettát ad nekik. A történetben a nem közvetlenül a németeket, hanem azok magyar kiszolgálóit illeti elsődlegesen a felelősség.²² Ami történik, ahhoz csak közvetve van közük a németeknek, az a háborúban a németekhez csatlakozó magyar vezetőréteg idézi elő. Ne engedjük meg, még csak feltételesen sem a „vonakodó csatlós” kifejezést, John f. Montgomery, egykori Magyarországi amerikai követ fordulatát.²³ Itt minden aktuális eseménytől függetlenül is nagyon komoly társadalmi deficit van, ezt mutatja meg Szép Ernő könyve. A németek kihagyása a történetből igen lényeges komponense a mondandónak.

A németek szerepeltetését illetően nagyon hasonlatos szimmetria-megoldást látunk, mint Déry *Alvilági játékok* című novellafüzérében, vagy Márai posztumusz megjelent *Szabadulás* című regényében az orosz katonákkal kapcsolatban. Déry zárlatában az egyik felszabadító *megeőrszokol* egy nőt, a másik ezzel *egyidejűleg*, egy pincerekessel odébb egy szülésnél *segédkezik* nagy odaadással. Az „oroszok” két arcát mutatja az író, nem tagadva el azt, hogy beigazolódott a félelem, de mintegy szimmetriát rajzolva megmutatja a humánus, segítő gesztust is. Déry novelláskötetét egyébként a kommunista kiadó, a Szikra adta ki, egy ütemmel később ők, a kommunisták tiltották be, vonták ki a forgalomból.²⁴ Márai *Szabadulás*ának egy hatodát tölti ki a főszereplő lány és a szovjet katona – részletezett – kapcsolata, a megeőrszokolás. A lány még az aktus alatt is, undorodva és reszketve is „megértő”: „Szegény [...] ezt kapta, ezt a testet tele szennnyel [...] ezt a huszonnégy napos ostromban pácolt, szennyes női testet. [...] Aki ilyen testből eszik, mint most az enyém, nagyon szenvedhet, máskülönbem nem tenné.”²⁵ S ugyanilyen racionalitással gondolja végig a majdani teendőket, orvos, a női kényszer klisémegoldásait, az öngyilkosságot vagy férjhez menést. Miután összeszedve gondolatait és magát, felmegy az udvarra, meglátja, hogy az imént őt megeőrszokoló katonát homloklövés terítette le. Nem jutott át Budára, nemhogy Bécsbe, aztán onnan Berlinbe. Kölnivizes zsebkendőjével megmossa a férfi arcát. És konstatálja, hogy nem tud mit tenni a szabadságával.

Lényegesen többről szól Szép Ernő munkája, mint az eddigiekből hittük volna. Tulajdonképpen a kevés és származás alapján valamint hatalmi pozíciója alapján összekapcsolódó két társadalmi réteg mögött ott az egész korabeli magyar társadalom. Idéztük Krúdynak írt levelét, amelyben a kéretlen szegénységről és zsidóságról szólt. A szegénység az *Emberszag*nak is közvetett visszatérő témája. Erősen foglalkoztatja Szép Ernőt a kérdés, hogyan jutottak ide az őket hajszólo, kergető, zargató, rájuk vadászó emberek, s végül többször is arra a következtetésre jut, hogy ez egyfajta bosszú, a pofozó szakaszvezető „szegénységét, alrendű voltát” adja vissza a szép, elegáns úron.²⁶ „Azt büntette a szakaszvezető, az úri voltát, meg a jó módját; azt, hogy főispánnak mer a zsidó

²⁰ A budapesti gettót Vajna Gábor belügyminiszter 1944. november 29-i rendeletére hozták létre, azaz csak később, mint Szép Ernő „történte” véget ér.

²¹ Az irodalomelmélet egyik létező, más diszciplínákkal érintkező irányzata az ún. *térpoétika*, tér és tudat, fizikai és kulturális terek viszonyának elemzése. Ld. *Helikon*, 2010/1-2. Különszám. Szerkesztők: Szentpéteri Márton és Tillmann József, a MOME oktatói.

²² Szép Ernő: *Emberszag*. Osiris, Budapest, 2011. 171–172.

²³ John F. Montgomery: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Szerk.: Frank Tibor. Budapest, Zrínyi, 2004.

²⁴ „Hogy szerzőnk [Déry Tibor] nagyon is tisztában volt vele: írásával darázsfészekbe nyúl, azt beszédesen jelzi, hogy a ciklus valamennyi elbeszélésével szemben ezt az egyetlenegy [az utolsó, a szovjet katonák megjelenéséről szólót] – nagy óvatossággal – nem is fűrésztötte meg a kötetben való közzététel előtt a nyilvánosság vizeiben.” Déry Tibor: *Szép elmélet fonákja. Cikkek, művek, interjúk (1945-1957)*. Bp., 2002. 37. A teljes szöveg csak 1985-ben jelent meg újra, a *Virradat előtt. Magyar írók tanúságtétele* c. kötetben (Magvető, Bp., 1987).

²⁵ Uo. 122–123.

²⁶ Szép Ernő: *Emberszag*, 135.

látszani.”²⁷ A látszat! Milyen fontos. Egy másik helyen „L. dr. úr gyönyörű szél ember; vadászöltöny, sportharisnya, félcipő. Előkelő a tartása. A képen nyoma sincs a születési hibának. (Különben itt tíz közül ha kettőn látszik meg a zsidó.)”²⁸ A pénzt, a zseblámpát, az öngyújtót, a gyűrűt és a nemesfém-ből készült tárgyakat, még a karikagyűrűket is, amihez érzelmileg legtovább ragaszkodnak a férfiak – mi sem természetesebb – elszedik. Kifosztják az embereket – a magyar és a nyilas katonák. Akinél valami maradékot, tartalékot találnak – azt lelövik. Aztán az úriember lényegéhez tartozó udvariasság, rezerváltság. A vissza nem beszélés. A zavaró elemeknek a finom „leuntathatása” magáról.²⁹ Aztán a cím „szag” metaforájának hangos, a halláshoz kapcsolódó érzékszervi szinonimája, a zsibongás, a zaj. „Mindig több hang követel csendet, kiabálva, ordítva, jobban lármáztak, mint a láрма.”³⁰ Ezek az idézett kijelentő mondatok elfedik azonban azt a közvetlenséget, azt a nyelvtani, stilisztikai fordulatokban is megmutatkozó olvasóhoz-fordulást, ami olyan jellemző Szép Ernőre.³¹

Szabadság és írói szabadság. Szép Ernő ismert finomsága, eleganciája. Miközben a leírás tüpontos, a szereplők egy része anonim, némelyeket kezdőbetűvel jelez, némelyeket, keveseket, nevesít. „Akiknek teljes nevét adom, azoktól az uraktól erre engedelmet nyertem. A többivel nem érintkezhettem, nem tudhatom, kit feszélyezne, kit nem az ő zsidó beosztása; nem szabad se néki magának, se utódjának a legkisebb kényelmetlenséget se szereznem, isten őrizzen” – jegyzi meg a legutolsó, zárójelbe tett, az olvasónak szóló külön eligazító sorokban. De abban is az újabban erőteljesen elfogult emlékeztetőpolitikai szólamokhoz tesz hozzá valami igen fontosat, amikor kettősen zárja magát a főszöveget: „November 9-e volt, mikor hazakerültünk. Hogy másnapról, november 10-étől kezdve mi történt velem, meg mindnyájunkkal, azt már nem mesélem. Azt leírni és azt elhinni, érzésem szerint nem is szabad. És amit meséltem idáig, azt is „if you want, remeber, if you want, forget”.

Eben az összefüggésben megjelenik már a felejtetni akarás, a lezárás, a hallgatás. Ez a hallgatás a kibontakozó és ismertté lett szörnyűségekkel párhuzamosan mindenkre vonatkozni kezdtek, nemcsak az áldozatokra, de még a tettesekre is. Cseres Tibor ezzel fejezi be az újvidéki vérengzésről szóló tabu-törő regényét, a *Hideg napokat* (1964): „Urak! Erről aztán egy szót se!” Az európai kultúrában elképzelhetetlenné lett valóság és a megszólaló lelkiismeret párhuzamossága, ugyanakkor a tettesek gyávasága, futni akarása, éppen hogy a lelkiismeret tudat alá szorítása. Paradox módon világviszonylatban is érvényes azonban az adott pillanat, a háború végén tapasztalható – reveláció, kinyilatkoztatás. Magam sokáig nem tudtam mit kezdeni a német politikai emigráció legnagyobb alakja, Thomas Mann egy megszólalásával. Bármilyen meglepő, de Thomas Mann 1945. április-májusában olvasott először a német koncentrációs táborokról és amit megtudott, undorral és haraggal töltötte el. „*Deutschland heute dasteht als Abscheu der Menschheit und Beispiel des Bösen*” [Németországot ma az emberiség megvetése sújtja, a gonosz példája lett] – írta a német koncentrációs táborokról írott esszéjében, a *Frankfurter Presse* hasábjain, 1945. május 10-én. És még azt is hozzátette: „Az emberiség iszonyodik Németországtól.”³² Szinte hihetetlen, hogy ez a hír csak az amerikai katonák fényképei alapján lett ismertté és valóságossá. Vagy mégsem? Azt írja Szép Ernő is, valamikor az út elején, „[n]em először hallok olyat, hogy a zsidókat Németországban gázkamrába halálra fullasztják. Ezt nem hittem el. Sőt még ma se hiszem. Eszméletem mélyén nem tudom elhinni, nem tudom” – pedig már itthon láthatta a mozikban is, hosszú ideig a filmvetítések előtt tömény összefoglalót adtak a zsidókkal történekről. És Szép Ernőről tudjuk, hogy a mozi szerelmese volt.³³

²⁷ Szép Ernő: *Emberszag*, 130.

²⁸ Szép Ernő: *Emberszag*, 129.

²⁹ Szép Ernő: *Emberszag* 121.

³⁰ Szép Ernő: *Emberszag*, 104.

³¹ Ld. Itt a kötetben Kálmán C. György előadásának írott változatát. **Az előadása 2014-ben erről szólt. Ugye az írott előadás is?**

³² Nancy Thuleen: Criticism, Complaint, and Controversy: Thomas Mann and the Proponents of Inner Emigration. <http://www.nthuleen.com/papers/948Mann.html> Letöltve: 2014. szeptember 5.

³³ Szép Ernő: *Emberszag*, 48. „... már egy mozi is működik, a Kossuth Lajos utcai Fórum [ma Puskin – Sz. Á.], amerikai filmeket lehet nézni. A háború alatt tilos volt amerikai filmeket behozni. De végül a filmre nem emlékszem, csak arra a döbbenetre, amit a nagyjelm előtt vetítettek. Apesti gettó borzalmairól, Auschwitzról, ahogy a felszabadítók filmre vették a gázkamrákat, a hullahegyeket, az összegyűjtött szemüveg-halmokat, a kazalként tornyosuló hajtömeget, a barakkok sufniijaiban vonagló, iszonyú emberroncokat.” Görgey Gábor: *A kivégzés éjszakája*. Budapest, Corvina, 2015. 60.

Cseres regénye, mint egy zárójelben idéztük már, 1964-ben jelent meg. Nemeskürty István *Requiem egy hadseregért* című történelmi esszéje 1972-ben. Ember Mária *Hajtűkanyar* című dokumentum-prózája 1974-ben. Kertész Imre *Sorstalansága* 1975-ben – szinte észrevétlenül. Úgy látszik mindezek alapján, hogy az emlékezésnek, részben különösen a magyar emlékezésnek kegyelmi pillanat volt az 1945 után következő néhány év. Szép Ernő *Esős nap* című fejezetéből idézek: „Az embernek az életrajza a gondolatai. A többi, ami vele történik, az mind idegen valami. Abban a csúszkálásban, talpnak meg az ásonak a csúszkálása közben lassabban ment a munka; így az ember tudatosabban gondolkozhatik. Gondolkozni mindig gondolkozunk, csak nem figyelünk oda. Nemhogy most, tíz hónap múltával, nem emlékszem abból egy szikrára se, amit aznap gondoltam; de mikor vonultunk hazafele, eszembe jutott vallatni magam, mi minden járt ma a fejembe. És nem bírtam semmit, de semmit abból visszakapni, amit elmém egész nap ásott, lapátolt. Oly hamar felszívódik a gondolat a feledésbe, mint földbe az eső.”³⁴

Szép Ernő is tudta, kötelező lesz a feledés a „történetek” után. Ha nem akar megtévelyedni, ha élni akar, tekintetét másfelé kell fordítsa. Márton, Józsefet és Vilmát is a tudata peremére kellett szorítsa. Felejteni akart. Őt is elfeledték. Mindössze egy Baumgarten-díjat kapott – 1933-ban. Pedig nem kismester, csak akkorára húzza magát össze, annak mutatja magát. Világnagyság.

Az *Emberszagot* 1947-ben németül is megjelentették, nem olyan régen ismét.³⁵ A csodálatosan összetett címmel egyik fordítás sem tudott mit kezdeni.

³⁴ Szép Ernő: *Emberszag*, 134.

³⁵ Ernst Szép: *Drei Wochen in 1944*. Wien: Panorama, 1947., *Zerbrochene Zeit: drei Wochen in 1944*. Übers. Von Erő Zeltner. München: DTV, 2014.